

Jämställdhetsproblem i svensk skola

Vilka jämställdhetsproblem finns i svensk skola idag? Skolinspektionens arbete med jämställdhetsintegrering har särskilt tagit fasta på fyra problemområden valda utifrån regeringens problemformulering kring de brister som finns i förhållande till jämställd utbildning, områden som även framkommer i Skolinspektionens verksamhet inom tillsyn och kvalitetsgranskning:

- Elevers könsstereotypa yrkesval
- Pojkars lägre kunskapsresultat
- Flickors i större utsträckning upplevda stress i skolarbetet
- Skolors inte tillräckligt målinriktade värdegrundsarbete avseende jämställdhet¹

Andra problemområden kopplade till jämställdhet som forskning och utredningar pekar på rör bland annat särskilt stöd, kränkningar samt bemötande och förväntningar från skolpersonal. Här ges en kortare översiktlig beskrivning av ett urval av dessa olika problemområden som stöd i arbetet med att hitta möjliga infallsvinklar när det gäller jämställdhet inom myndighetens verksamhetsområden. Redogörelsen utgår främst från grundskolan och gymnasiet men ger även exempel från förskolan. För stöd i hur ett jämställdhetsperspektiv kan beaktas och belysas i insamlingsverktyg och hur en jämställdhetsanalys av insamlat material kan genomföras se även *Jämställdhetsanalyser inom tematisk kvalitetsgranskning: Stöd för projektledare och skribenter* dnr 2019:5405.

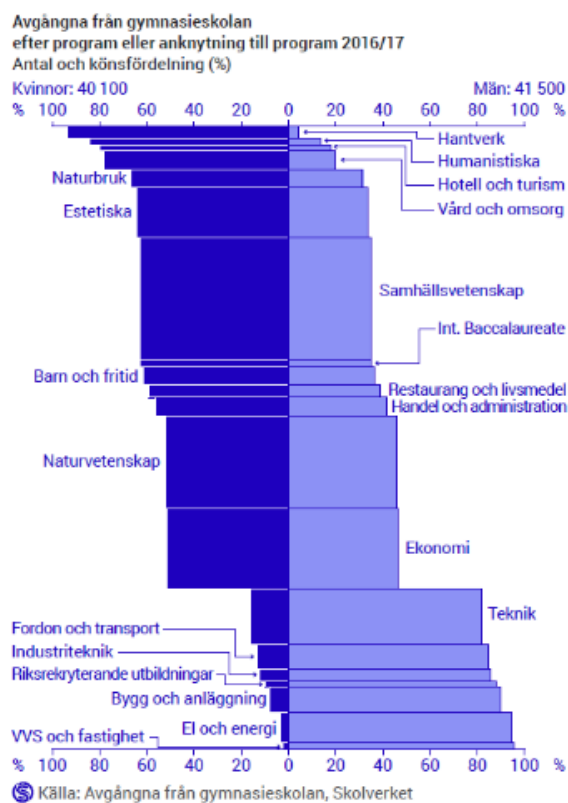
Könsstereotypa studie- och yrkesval

Sverige har idag en starkt könsuppdelad arbetsmarknad och utbildningssektor.² Gymnasieskolan präglas av samma tydliga könsuppdelning som den arbetsmarknad som den förbereder eleverna inför. Störst är könsskillnaderna på yrkesprogrammen. El- och energiprogrammet och VVS- och fastighetsprogrammet har exempelvis nästan uteslutande manliga elever. Hantverksprogrammet och

¹ Skolinspektionens arbete med jämställdhetsintegrering: 2016-2017, dnr. 09-2018:1650.

² SCB (2018). *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2018.*

Vård- och omsorgsprogrammet har på motsvarande sätt en kraftig kvinnodominans.³ Liknande mönster återfinns inom vuxenutbildningen i val av kurser⁴. Förutom de konsekvenser som en könssegregerad gymnasieskola och vuxenutbildning riskerar att få för den svenska arbetsmarknaden innebär segregationen ett problem för de elever som genomgår sin utbildning. Elever och skolpersonal vittnar i Skolverkets samråd om den utsatta position det kan innebära att tillhöra ett underrepresenterat kön och elever som har gjort otraditionella val till yrkesprogram med stora könsskillnader avbryter i högre grad studierna eller byter program⁵. Studie- och yrkesvägledningen har en viktig uppgift att vidga elevernas perspektiv och motverka begränsningar i val utifrån föreställningar om kön. Skolinspektionens granskning av studie- och yrkesvägledning i undervisningen på yrkesprogram i gymnasieskolan visar dock att det sällan sker något tydligt arbete med att vidga elevernas perspektiv och motverka begränsningar i studie- och yrkesval, vilket riskerar att begränsa elevernas valkompetens.⁶ Forskning visar dock att projekt som genomförs för att motverka könsmissig utbildningssegregation ofta riktas mot tjejer, vilka uppmärksammas och uppmuntras att göra könsöverskridande val – detta trots att det är killar som i högre grad tidigt låses fast i utbildnings- och yrkespositioner.⁷

Figur 1. Ur SCB, 2018, På tal om kvinnor och män, s 38.

³ Skolverket (2018), *Uppföljning av gymnasieskolan*.

⁴ Skolverket (2017) *Redovisning av uppdrag om uppföljning av sysselsättning efter avslutade studier inom kommunal vuxenutbildning*.

⁵ Svensson, A (2007), "Dagens gymnasieskola – bättre än sitt rykte?" i *Pedagogisk forskning i Sverige* 2007:12.

⁶ Skolinspektionen (2019). *Studie- och yrkesvägledning i undervisningen på yrkesprogram i gymnasieskolan*.

⁷ Se ex. Sandell, A (2007), *Utbildningssegregation och självsortering*, SOU 2004:43 *Den könsuppdelade arbetsmarknaden. Betänkande av utredningen om den könssegregerade svenska arbetsmarknaden*.

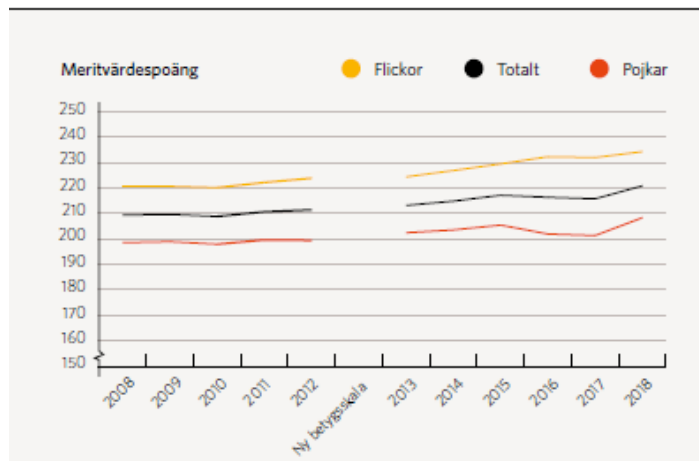
Skolresultat

Flickor presterar överlag bättre än pojkar i både grund- och gymnasieskolan.⁸ Det finns dock en stor spridning inom gruppen flickor och pojkar när det gäller exempelvis bakgrund och föräldrars utbildningsnivå. Flickornas högre betyg finns dock på alla prestationsnivåer och i alla undergrupper definierade av social bakgrund eller migrationsbakgrund, varför kön ändå tycks ha ett unikt inflytande.^{9 10} Fler pojkar än flickor är obehöriga till

gymnasieskolan men obehöriga flickor löper större risk att stå utanför arbetsmarknaden efter avslutad grundskola¹¹. Bland elever som tar gymnasieexamen är könsskillnaderna störst på de högskoleförberedande programmen där 80 procent av flickorna och 74 procent av pojkarna tog examen år 2017. Diskrepansen är betydligt mindre på yrkesprogrammen¹². Forskning som kopplat elevers studieresultat i svenska och matematik till undervisningens kvalitet visar att flickor genomgående presterar bättre än pojkar i svenska. Skillnaderna är mindre i skolor med högkvalitativ undervisning, vilket tolkas som att pojkars lärande i större utsträckning är kopplat till undervisningens kvalitet¹³.

Forskning pekar på att orsaker till pojkars lägre resultat uppstår i ett samspel mellan vissa lärandekulturer och olika normer för maskulinitet och femininitet samt föräldrars utbildningsbakgrund. En anti-pluggkultur är vanligare i elevgrupper där många elever har föräldrar med en kortare utbildningsbakgrund. I denna lärandekultur ses studier som något feminint vilket påverkar framförallt pojkars syn på studier negativt, där att anstränga sig och lyckas i skolan ger låg status. På skolor där många barn har föräldrar med längre utbildning är det framförallt bland pojkar vanligare med en ingen-ansträngningskultur. Det ses då som positivt att uppnå

DIAGRAM 1. Högre genomsnittligt meritvärde bland flickor (baserat på 16 ämnen)

Figur 2. Ur SKL, 2019, *Se, förstå och förändra – att motverka könsskillnader i skolresultat*, s 20.

⁸ Se ex. Skolverket (2017), *Betyg i årskurs 6, vårterminen 2017*.

⁹ Wernersson (2010). *Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker*. SOU 2010: 51

¹⁰ SKL (2019). *Se, förstå och förändra – att motverka könsskillnader i skolresultat*.

¹¹ SCB (2018), *Hur gick det för eleverna som var obehöriga till gymnasieskolan?*

¹² <https://www.skolverket.se/om-skolverket/press/pressmeddelanden/2017/tydlig-trend-fler-klarar-examen-1.266079>

¹³ SNS Analys nr 42 (augusti 2017) *Könsskillnader i utbildning*.

goda resultat, men inte att som pojke vara ambitiös i sina studier. Det ses som feminint att öppet anstränga sig och de pojkar som gör det betraktas som mindre intelligenta. Flickors skolframgång ses i större utsträckning som en skapad begåvning som krävt ansträngning, medan pojkars framgång betraktas som en naturlig begåvning.¹⁴ Även i de skolor där en plugg-kultur råder visar forskning på att pojkar presterar generellt sämre än flickor. En förklaring till detta är att pojkar många gånger utför handlingar som motverkar deras eget (och andras) lärande. Det kan handla om att tala högt under lektionerna eller på andra sätt hävda sig som kille vilket tar fokus från undervisningen.¹⁵ I andra fall kan det handla om en rädsla att svara fel eller inte lyckas i skolan, forskning visar att pojkar oftare än flickor i rädsla för misslyckande väljer att helt ta avstånd från de prestationskrav som skolan ställer.¹⁶ Motivation är en viktig drivkraft för att anstränga sig i skolan och forskning visar att flickor förefaller ha lättare för att sätta långsiktiga mål, medan pojkar oftare ger upp när det känns ansträngande.¹⁷

Stress och ohälsa

Stress och psykisk ohälsa bland unga ökar generellt enligt Socialstyrelsens rapport *Utvecklingen av psykisk ohälsa bland barn och unga vuxna*.¹⁸ Av rapporten framgår att unga kvinnor är särskilt drabbade. Denna bild framträder även i Skolverkets rapport *Attityder till skolan*¹⁹ som visar att runt 70 procent av flickor i gymnasieskolan uppger att de oftast eller alltid är stressade. Motsvarande siffra för pojkar är omkring 30 procent. Pojkar upplever även i större utsträckning än flickor att de kan arbeta i den takt som passar dem, närmare sju av tio jämfört med fem av tio. Kraven att prestera såväl i undervisningen som på skolans sociala arena är påfrestande för många elever och leder till betydande risk för psykisk ohälsa.²⁰ Denna könsskillnad återfinns även i förekomsten av psykosomatiska symtom. Folkhälsomyndigheten analys av utvecklingen av barn och ungas psykiska ohälsa visar att andelen 13- och 15-åringar som rapporterar återkommande psykosomatiska symtom har fördubblats sedan mitten av 1980-talet. Här är könsskillnaden påtaglig – över hälften av de 15-åriga flickorna jämfört med knappt en tredjedel av pojkarna i samma ålder rapporterar psykosomatiska symtom.²¹

¹⁴ SKL (2019). *Se, förstå och förändra – att motverka könsskillnader i skolresultat.*, s 31ff.

¹⁵ *Ibid.*, s. 35.

¹⁶ *Ibid.*, s. 36.

¹⁷ *Ibid.*, s 60.

¹⁸ Socialstyrelsen (2017). *Utvecklingen av psykisk ohälsa bland barn och unga vuxna*. Stockholm: Socialstyrelsen

¹⁹ Skolverket (2019). *Attityder till skolan 2018*. Rapport nr 479. Stockholm: Skolverket

²⁰ Hiltunen, Linda (2017), *Lagom perfekt: erfarenheter av ohälsa bland unga tjejer och killar*, Linnéuniversitet.

²¹ Folkhälsomyndigheten (2018), *Varför har den psykiska ohälsan ökat bland barn och unga i Sverige? Utvecklingen under 1985-2014*.

Samtidigt som flickor och unga kvinnor är i majoritet bland unga drabbade av psykisk ohälsa visar forskning att pojkar ofta har svårt att be om stöd när de mår dåligt och har mer begränsade möjligheter att hantera psykisk ohälsa jämfört med flickor.²²

Skolans jämställdhetsarbete

Skolinspektionen har i tillsyn och tematiska kvalitetsgranskningar uppmärksammat att skolor inte har ett tillräckligt målinriktat arbete vad gäller jämställdhet.^{23,24} Flera tematiska kvalitetsgranskningar pekar på att lärarna i sin undervisning inte arbetar tillräckligt medvetet för att motverka de könsrelaterade mönster som riskerar att fungera begränsande. Granskningen av skolbiblioteken som pedagogisk resurs visar exempelvis att värdegrunds- och jämställdhetsarbetet har en nedtonad och ofta oreflekterad roll i skolbibliotekens verksamhet.²⁵ Skolbiblioteken fångar till exempel inte alltid könsstereotypa läsmönster eller visar på fler möjliga läsupplevelser oavsett könstillhörighet. Även granskningen av undervisningen i svenska för invandrare visar stora kvalitetsskillnader när det gäller jämställdhetsperspektiv i undervisningen.²⁶

Detta gäller även förskolan där det ofta saknas ett genusperspektiv vid planering och samtal om förskolans pedagogiska arbete. Vid omkring hälften av de 36 besökta förskolorna i en granskning om förskolans arbete med jämställdhet vägleder inte personalen pojkar och flickor så att deras möjligheter att pröva olika miljöer och material breddas och varieras.²⁷ Även Skolinspektionens skolenkät visar på upplevda brister i skolors jämställdhetsarbete.²⁸ Resultat från 2018 visar att trots att majoriteten av deltagande högstadie- och gymnasieelever upplever att undervisningen inkluderar mänskliga rättigheter, är det endast drygt hälften av eleverna som uppger att undervisningen inkluderar jämställdhet mellan könen. Nära fyra av tio högstadieelever uppger att de inte pratar om jämställdhet mellan könen i undervisningen. Här kan en könsskillnad även ses i svaren, där 44 procent av flickorna upplever att det inte pratas om jämställdhet mellan könen, vilket kan jämföras med 34 procent av pojkarna.²⁹ En tredjedel av högstadieeleverna upplever inte heller skolsituationen som respektfull eller att killar och tjejer ges

²² Hiltunen, Linda (2017), *Lagom perfekt: erfarenheter av ohälsa bland unga tjejer och killar*, Linnéuniversitet.

²³ Skolinspektionen (2019) *Årsrapport 2018 skillnader i skolkvalitet och strategisk styrning*

²⁴ För inspiration kring hur huvudmän och skolor kan arbeta systematiskt och strategiskt kring jämställdhet se Sveriges kommuner och landsting (2019). *Se, förstå och förändra – att motverka könsskillnader i skolresultat*.

²⁵ Skolinspektionen (2018). *Skolbiblioteket som pedagogisk resurs*

²⁶ Skolinspektionen (2018). *Undervisning i svenska för invandrare*

²⁷ Skolinspektionen (2017), *Förskolans arbete med jämställdhet*.

²⁸ Statistik skolenkäten våren och hösten 2018.

²⁹ Statistik skolenkäten våren 2018.

samma förutsättningar. En betydande andel elever anser därmed att skolan inte lyckas förmedla grundläggande värden på skolan.

Könsrelaterade kränkningar

Könsrelaterade kränkningar har under senare tid uppmärksammats medialt, särskilt genom #metoo-kampanjen som pågick under hösten 2017 där flickor och kvinnor vittnade om sexuella trakasserier och övergrepp i skolan elever emellan och mellan lärare och elever under #tystiklassen och #räckupphanden. Diskrimineringsombudsmannens *Forskningsöversikt om trakasserier i arbetsliv och utbildning* visar att sexuella trakasserier och kränkningar är frekvent förekommande i det svenska utbildningssystemet, såväl i utbildningsmiljön som på arbetsplatsförlagt lärande och i sociala medier.³⁰ De drabbar i första hand flickor och kvinnor men även personer med könsöverskridande identitet eller uttryck, liksom pojkar och män utsätts för sexuella trakasserier. I Friends elevenkät framkommer att flickor är mer utsatta och otrygga i skolan än pojkar.³¹ Polisens genomgång av anmälningar om sexuellt ofredande från 2011-2016 visar att skolan är den offentliga miljö i vilken de flesta fysiska sexuella ofredandena äger rum och sker då främst mellan elever.³² Brottsförebyggande rådets skolundersökning visar att både flickor och pojkar blir utsatta för brott i ungefär lika stor utsträckning men att det finns tydliga skillnader i utsatthet mellan flickor och pojkar. Totalt uppger drygt var fjärde flicka att någon utsatt henne för sexuellt ofredande minst en gång under de senaste tolv månaderna, medan motsvarande andel för pojkar uppgår till drygt 7 procent.³³ Även Skolinspektionens skolenkät³⁴ visar att det finns många elever som känner sig otrygga i skolan. Resultaten visar även att den upplevda otryggheten har försämrats under de senaste fem åren och att flickor känner sig mer otrygga än pojkar i både årskurs 5 och 9.³⁵ Många elever saknar även tillit till att de vuxna i skolan reagerar vid kränkningar och finns där som stöd.

³⁰ DO (2012). *Forskningsöversikt om trakasserier i arbetsliv och utbildning*. Stockholm: Oxford Research

³¹ Friends (2019), *Friendsrapporten 2019*.

³² Polisen (2016). *Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder*. Nationella Operativa Avdelningen

³³ Brottsförebyggande rådet (2018). *Skolundersökningen om brott 2017*. Rapport 2018:15

³⁴ Statistik skolenkät HT 2018 åk 9 och åk 5

³⁵ Elevenkäten från vårterminen 2018 visar att drygt en av tio elever inte känner sig trygga i årskurs 5 och 9. Närmare två av tio elever (18 procent) i både årskurs 5 och 9 uppger att det finns elever i skolan som de är rädda för. Det är en större andel flickor (22 procent) i årskurs 5 än pojkar (15 procent) som anger att de är rädda för en annan elev. Även i årskurs 9 finns en könsskillnad, dock en mindre sådan, där 19 procent av flickorna uppger det finns elever de är rädda för och 15 procent av pojkarna uppger detsamma. Nästan två av tio elever i årskurs 9 och en av tio elever i årskurs 5 uppger vidare att det finns personal i skolan som de är rädda för.

Bemötande, förväntningar, utrymme

Skolan är en central arena där samhällliga normer kring kön etableras, förstärks och utmanas. Barn och ungdomar lär sig, både av vuxna och av varandra, hur de ska vara som flickor och pojkar och vad som anses feminint respektive maskulint. Maskulinitetsnormer formas ofta i motsats till normerna för vad som anses feminint och dessa begränsar både flickors och pojkars möjligheter. Det finns en risk att vuxna bemöter flickor respektive pojkar som homogena grupper och tillskriver dem skilda kollektiva egenskaper. Dessa könsspecifika förväntningar leder till att barnen uppmuntras att utveckla vissa förmågor. Detta kan observeras redan i förskolan.³⁶

Forskning visar samstämmigt på en reproduktion av könsspecifika mönster hos barnen i förskolan och att detta påverkas av personalens omedvetna föreställningar.³⁷ Studier visar att flickor i förskolan i högre grad än pojkar tränas att ta ansvar för sina ägodelar och att klara av saker på egen hand, till exempel att själva klä på sig. Detta bidrar till att de får ett försprång genom att de oftare har fått öva sig på att vara självständiga och ta eget ansvar. Den som har tränat på ansvarstagande har ofta bättre förutsättningar att klara av självständigt arbete i skolan. Likaså främjas barnens språkliga förmåga i olika stor utsträckning beroende på om de är flickor eller

pojkar. Vuxna tenderar att tala olika med barn beroende på deras könstillhörighet. Flickor får oftare olika typer av frågor och pojkar får oftare tillsägelser eller ja- och nej frågor. Flickor får oftare mer öppna och komplicerade frågor, vilket påverkar deras språkutveckling och den kognitiva utvecklingen. Flickor uppmuntras också till ett större relationsfokus genom att de i tidig ålder förväntas, i större utsträckning än pojkar, förhålla sig till hur deras

beteende påverkar andra, visa hänsyn och omsorg om andra och förstå vad andra vill och behöver. Detta kan göra att flickor får en mer utvecklad förmåga att uppfatta hur lärarna vill att eleverna ska agera och hur lärarna förväntar sig att

Ur SKL, 2019, *Se, förstå och förändra – att motverka könsskillnader i skolresultat*, s 10.

³⁶ SKL (2019). *Se, förstå och förändra – att motverka könsskillnader i skolresultat*. s. 27ff

³⁷ Ibid. s. 28

olika skoluppgifter ska utföras. Flickor uppmuntras också till större självdisciplin än pojkar. Dessa skillnader i förväntningar på olika förmågor får sedan konsekvenser för elevernas fortsatta utveckling i skolan och möjlighet att inta skolanpassade positioner.³⁸

Flera av Skolinspektionens tematiska kvalitetsgranskningar visar på traditionella mönster när det gäller förväntningar på flickors och pojkars deltagande i undervisningen och studieprestationer.³⁹ Skolinspektionens granskning av skolors möjlighet att skapa delaktighet i klassrummet observerade att pojkar i större utsträckning än flickor får ta det gemensamma talutrymmet i anspråk.⁴⁰ Detta mönster stärks i granskningen av ämnet idrott och hälsa i högstadiet som visar att ett ojämnt förhållande skapas genom outtalade föreställningar om hur positionen mellan flickor och pojkar antas vara.⁴¹ Pojkar tillåts ta plats medan flickor osynliggörs. Forskning och utredningar pekar även på att pedagoger och annan skolpersonal tenderar att ha olika förväntningar på flickor och pojkar vilket bland annat kan bidra till lägre betyg för pojkar medan flickor drabbas mer av (skol)stress, ångest och psykisk ohälsa.⁴²

Särskilt stöd

Ytterligare ett problemområde rör fördelningen av särskilt stöd, där pojkar i högre utsträckning än flickor får tillgång till särskilt stöd. Skolverkets statistik från årskurskurser under läsåret 2015/16 visar åtgärdsprogrammets fördelning över årskurser och mellan flickor och pojkar⁴³:

³⁸ Ibid., s. 29-30; Eidevald, C. (2009). *Det finns inga tjejbestämmare – att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek*. Diss. Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping

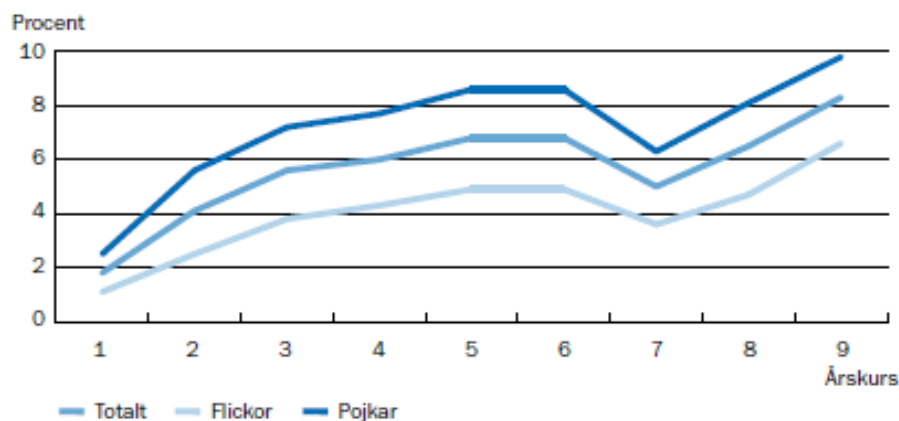
³⁹ Skolinspektionen (2019) *Årsrapport 2018 skillnader i skolkvalitet och strategisk styrning*

⁴⁰ Skolinspektionen (2018). *Att skapa förutsättningar för delaktighet i undervisningen*

⁴¹ Skolinspektionen (2018). *Kvalitetsgranskning av ämnet idrott och hälsa i årskurs 7–9*

⁴² Se ex. SOU 2010:99, *Flickor, pojkar, individer: om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan*.

⁴³ Skolverket (2016) *Tillgängliga lärmiljöer? En nationell studie av skolhuvudmännens arbete för grundskole-elever med funktionsnedsättning*. Rapport 440

Diagram 1. Andel elever med åtgärdsprogram per årskurs, läsåret 2015/16.

Figur 3. Ur Skolverket, 2016, *Tillgängliga lärmiljöer? En nationell studie av skolhuvudmännens arbete för grundskolelever med funktionsnedsättning*, s 30.

De anmälningar som Skolinspektionen tar emot om särskilt stöd berör dubbelt så många pojkar som flickor. Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) indikerar i en granskning att det kan finnas bakomliggande normativa föreställningar om kön och diagnoskaraktäristika som oftast gynnar pojkar/män och missgynnar flickor/kvinnor när det gäller stödinsatser i skolan.⁴⁴ Andra studier visar att det finns stora brister i kunskap om flickors symtom vid neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, vilket kan innebära att stödbehov inte upptäcks.⁴⁵ Studier visar också att det i synen på människor med funktionsnedsättningar finns en tradition av att osynliggöra kön som tar sig uttryck i att könsneutrala ord och begrepp som "brukare".⁴⁶

⁴⁴ Specialpedagogiska skolmyndigheten (2017), *Genus och specialpedagogik – praktiska perspektiv*.

⁴⁵ Se ex. Barnombudsmannen (2016) *Respekt – Barn med funktionsnedsättning om samhällets stöd*. Specialpedagogiska skolmyndigheten (2016), *Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar – perception, kognition, samspel och känslor*.

⁴⁶ Skolverket (2014) *Sex- och samlevnadsundervisning i särskolan*.